

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR

(1784–1842)

120 képes színes diafilm szövegkönyve

*Készült a tudós születésének 200. évfordulójára
a Körösi Csoma Emlékbizottság megbízásából*

© *Kiadja a Magyar Diafilmgyártó Vállalat
Budapest, 1984.*

Összeállította: Szilágyi Ferenc
Lektorálta: dr. Terjék József
Szerkesztette: Ruzicska Józsefné
Zenei szerkesztő: Kiss Tamás

A fényképfelvételeket készítették: Bedő Sándor
Bethlenfalvi Géza, Horányi Gábor, dr. Kubassek János
Leél-Össy Szabolcs, Sárosi Ervin, dr. Schnell Endre,
Szilágyi Ferenc, az MTI FOTO és mások.

Közreműködött: Alpár Ágota és Petz Józsefné

A hangszalag A oldala 1–76., B oldala 77–120.

A szövegkönyv a hangosított és nem hangosított
diafilmekhez egyaránt
felhasználható

1. Schoefft Ágoston: Kőrösi Csoma Sándor (Kalkutta. 1841–42. k.)

*Aj, sirass édesanyám, míg előttem járok,
Mer aztán sirathatsz, ha tőled elválok.
Aj, a jó Isten tudja, hol történ halálom,
A jó Isten tudja, hol történ halálom.*

*Istenem, Istenem, hol leszen halálom,
Erdőn-e, vaj mezőn, vaj pedig tengeren?
Ha erdőn veszek el, ki temet el engem,
Ha tengeren veszek, ki sirat meg engem?*

*Aj, el is eltemetnek az erdei vadak,
Meg is megsiratnak az égi madarak.
Tengernek nagy habja szemfedelem leszen,
Tengernek zúgása harangszóm is leszen.*

(Székely népdal, Gyergyószentmiklósról. Ebből alkotta meg Kodály Zoltán Székely keserves című kórusművét 1934-ben, Kőrösi Csoma Sándor születésének 150. évfordulójára)

2. A bicentenárium alkalmából kiadott jelvény

*Készült
a tudós születésének
200. évfordulójára a
Kőrösi Csoma Emlékbizottság megbízásából
Összeállította:
Szilágyi Ferenc
Elmondja:
Bács Ferenc
Kiadja a Magyar Diafilmgyártó Vállalat*

3. Csomakőrös látképe

*„Kovácsnán alól egy csinos völgykebelben fekszik Kőrös, melynek lakói
nem lenézendő iparosok... Tiszta székely falu, hol birtokos és jobbágy so-
hasem volt...”*

(Orbán Balázs: A Székelyföld leírása, 1869.)

4. Csomakőrösi utca

*„Habár az igénytelen falu a felemlítettekén kívül más nevezetességet nem
mutat fel, azért a hazafias érdemeket méltányolni tudó utas mégis tisztelet-
től áthatott kebelrel fog a helyhez közeledni, mert itt született Kőrösi
Csoma Sándor...”*

(Uo.)

5. A kőrösi református templom, ahol Csoma Sándort megkeresztelték

„Kőrösi székely katonaszüléktől származott. Amennyire... megítélhetem, születése ideje mintegy a török háború elejére esik, tehát közel azon időhöz, midőn az ő nemzetfelei a bodzai szomorú mezőn, mely Kőrösi bölcsőjéhez három órányira van, a haza oltalmában véreztek.”

(Hegedüs Sámuelnek, Kőrösi Csoma nagyenyedi tanárának emlékezése. 1842.)

6. Kőrösi Csoma Sándor szobra szülőfalujában (Orbán Áron alkotása. 1969.)

„Én a székely nemzetség szülöttem vagyok. Ez a magyaroknak az a törzse, amely a kereszténység negyedik századában telepedett le a régi Dáciában, s jelenleg Erdély nagyfejedelemségét lakja.”

(Kőrösi Csoma Sándor jelentése. 1825. január 28.)

7. Nagyenyed, a Bethlen-kollégium (Metszet a múlt századból)

„Atyja tízéves korában gyalog kísérte Enyedre. Az úton egy magyar forintot költött rá, de sohasem többet azután...”

(Ujfalvy Sándornak, Kőrösi Csoma nagyenyedi iskolatársának emlékirata. 1854.)

8. Egykorú rajz az enyedi kollégium szolgadiákjairól

„...egy nemzet gyermekei sem tanulnak nagyobb teherrel, mint a székely fiak... Egy része a tehetősebbek mellett szolgál csupa élelemért, más rész a kollégiumnak tesz belső szolgálatot, és kenyeret kap... Kőrösi Sándor neveltetése is ez úton ment.”

(Hegedüs Sámuel emlékezése. 1842.)

9. A diák Kőrösi Csoma Sándor (Kamotsay István szobra. 1984.)

„Pár évig szolga volt Viski Sándor és Elek tanulók mellett. Kis Marci egyedül versenyzett vele, de csak kezdetben... Emlékezőtehetsége szintoly nagy volt, mint szorgalma: amit olvasott, sohasem feledte. Ritkán beszélt, többnyire röviden, s mint gyermek is, mindig megfontolva... nézése mélyed, jelentékeny, hallgatag.”

(Ujfalvy Sándor emlékirata. 1854.)

10. Tanárának, Hegedüs Sámuelnek szobra a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban

„Kőrösi Sándor serdülő ifjúságában az enyedi kollégiumban a történelmi tanulmányok különös kedvességben voltak...

A magyarok eredetéről és atyafiságáról sok szíves vitatkozás volt az ifjúság közt. Turkolly levelét még a gyermekek is leírták magoknak. — Mint halottam, Kőrösi még akkor harmadmagával fogadást tőn, hogy e célra egykor utat teendének” — ahogy tanára, Hegedüs Sámuel följegyezte.

11. Turkolly Sámuel levelének részlete

„Krímben a tatárok protekciója alatt hét magyar faluk vannak, melyekben magyarul beszélnek, én azon hét falukban voltam is, olyan ország pedig, ahol magyarul beszélnének, nincsen több a mi Magyarországunknál s enél.”

(Turkolly Sámuel, egykori kuruc vitéz levele Asztrahánból.
1725. április 2.)

12. Schönbrunn, a háttérben Béccsel

„1816. évben a göttingai egyetembe utazván... Öt napot múltott [töltöt] Bécsben.

...Nem meggyőződésem viz: az emberek előítéletét akarom kielégíteni... De nem múltok soká, mert nálam drágább az idő, mint másoknál.”

(Ujfalvy Sándor emlékirata. 1854.)

13. Göttingen, a Georgia Augusta egyetem

„Elvégezvén bölcsészeti és teológiai tanulmányaimat a Bethlen-kollégiumban, Nagyenyeden, három évig... Németországban tartózkodtam... Hannoverben a göttingai egyetem többrendbeli előadását hallgattam 1816. április 11-től 1818 júniusának végéig.”

14. Régi ház Göttingenben, Kőrösi Csoma arcképe (részlet Zombori Béla rézdomborításából)

„Kőrösi Csoma Sándor Göttingában az 1817. és 1818-ik években tanuló-társam volt... — jegyezte föl Borgátai Szabó József. — Keresd fel, Sándor őseinket s hazájokat, a Bátoros Koszta császár érintése szerint, Ázsiában. Erre ő elnemt, tűzbe jött, szemei szikráztak, s üstöke emelkedett.”

(Borgátai Szabó József visszaemlékezése. 1876.)

15. Kőrösi Csoma Sándor göttingeni emléklapja, klasszikus írókból vett idézetekkel

„Boldogult atyám beszélt nekem diákkoromban, mikor Borgáta Szabó Józsefet, soproni Ilceumi professzort meglátogattuk...”, hogy ő volt az, aki Kőrösi Csomát rávette, hogy keletre utazzék, s ott a magyarok ősi hazáját fölkeresse... atyámtól azt az emléklapot is megkaptam, melyet Kőrösi Csoma Szabónak írt.”

„Boldog, ki az okok végső nyitjára találhat!!!”

(Ponori Thewrewk Emil visszaemlékezése. 1883.)

16. Kőrösi Csoma Sándor göttingeni emléktáblája. (Elhelyezte az Urál-Altaji Társaság, 1954-ben.)

„Itten [Göttingában] ... a napkeleti nyelveket, a görögöt, haebreust, arabsot és chaldait tökéletesen esmeretessé tette magának, s a legnagyobb szorgalmatossággal járta főképpen Eichhorn és Heeren tanításait.”

(Thaisz András híradása a Tudományos Gyűjteményben. 1821.)

17. Kőrösi Csoma Sándor marosvásárhelyi szobra (Dabóczy Mihály alkotása. 1942.)

„...az idős Blumenbachot is hallgatta. Az utóbbinak egy nyilatkozata, hogy a magyarok alkalmasint a kínai évkönyvekben gyakran emlegetett ujgurok népétől származtak, vihette őt arra az elhatározásra, amelyet élete céljává tett, hogy a magyarok föltételezett őstörzsét és azok őshazáját Belső-Ázsiában fölkeresse.”

(A brassói Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde névtelen cikkírója. 1856.)

18. Óvárosi részlet Zágárból

„Mivel Erdélyben nincsenek szláv népek... szükséges volna, hogy szláv szerzők vélekedését is megismerjük a magyarok ősi történetéről... Németországból hazatérvén Temesvárra mentem, Alsó-Magyarországba... ellátogatván Zágárbba is, a különböző tájnyelvek elsajátítása végett.”

(Kőrösi Csoma Sándor jelentése. 1825. január 28.)

19. Csorba Géza szobra: Az Örök Vándor (Kőrösi Csoma Sándor)

„1819-ben egy szép őszi napon... látogatásomra jövén, így szóla: – No, holnap Isten segédelmével indulok! – írja Hegedüs Sámuel. – Másnap újra be-

lép szobámba, könnyűszerűleg öltözve, mintha csak mezőre indulna frissülés végett... ...csak ennyit mondott: – Még egyszer kívántam látni. – Ekkor mindketten kiindulánk a Szentkirály utcán, mely a szebeni útnak vezet. Itt a mezőn végképp megváltunk.”

(Hegedüs Sámuel emlékezése. 1842.)

20. Nagyszeben, XVIII. századi épületekkel

*Én láttam őt a városvég felett
indulni könnyű bottal, egymagában.
Ott ültem fenn az erdőszéli domb
galagonyavirágos oldalában.*

*A templomcsillag búcsúztatta még,
aztán a fényben nőtt a tér naponta.
Tekintetem büszkén utána nyúlt,
amerre őt a fajta vágya vonta.*

*Néztem, komor hegyeknek hogy feszül,
s hervadt pusztákról hogy lép át a hóba.
Nyugati ködben messze elmaradt
a nagy lázakba zsibbadt Európa...*

(Áprily Lajos: A zarándok. 1934. k.)

21. A Vöröstoronyi-szoros (Metszet a múlt század elejéről)

*„Viszen magával... egy zöld viaszosvászon tarisnyát, benne váltózót, úti költséget.
Menyen...Nemes Nagyenyed városából Szebenen
és a verestoronyi Passzuson keresztül Nemes Oláh országba, Bukarestre.
Szabadságot nyert
az ott mulatásra... nyolc hetet.”*

(Részlet útleveléből. 1819. november 23.)

22. A török szerájból átalakított XVIII. századi Hanul Manuc vendégfogadó Bukarestben

„Bukarestbe való menetelemnek az volt a célja, hogy Konstantinápolyba utazzam, minthogy a török nyelvet némileg már ismertem... és mivel nem sikerült módot találnom a Konstantinápolyba való továbbutazásra, ennél fogva 1820. évi január 1-én otthagytam Bukarestet...”

(Kőrösi Csoma Sándor jelentése, 1825. január 28.)

23. Óvárosi részlet a mai Plovdivból

„s átkelvén a Dunán Ruszcsuknál, Macedónia felé utaztam néhány bolgár társaságában... Nyolc napi gyors utazás után elértük Szófiát... ahonnan más bolgárok társaságában öt nap alatt elértem Philippopoliszba, Rumélia, vagyis Thrácia földjére.” – Philippopolisz, a mai Plovdiv.

(Uo.)

24. Alexandria (Múlt századi metszet)

„Innen Drinápolyon át Konstantinápolyba óhajtottam utazni, de az ott uralkodott pestis Énoszba, az Archipelagosz partjai felé kényszerített. ... egy görög hajón elvitorláztam, és február utolsó napján megérkeztem Alexandriába, Egyiptomba.”

(Uo.)

25. Szidon (Szaida) kikötője

„Szándékom volt Alexandriában vagy Kairóban időzni arab tanulmányaim gyarapítása végett. ... de a pestisnek váratlan kitörése miatt elhagytam Egyiptomot, s egy szíriai hajóra ülve megérkeztem a Ciprus szigetén levő Larnaka városába, onnan Szidonba... és Bejrútba – innen ismét egy más hajón Tripoliszba és Latakiába vitorláztam.”

(Uo.)

26. Karaván a homoksivatagban (Egykorú rajz)

„Latakiából elgyalogoltam Aleppo felé, hova április 13-án érkeztem meg. Május 19-én elhagytam Aleppo városát, s különféle karavánokkal egyszerű ázsiai ruhában Urfa, Mardin és Moszul városáig gyalog utaztam...”

(Uo.)

27. Bagdad. Az Imám al-Azam dzsámi udvara

„... innen egy tutajon Bagdadba érkeztem, július 22-én... augusztus folyamán levelet intéztem az ottani angol követhoz... Tájékoztattam terveimről, és pártfogását kértem. Titkára egy ruhával és némi pénzzel segített Szwoboda nevű barátja útján, aki magyarországi születésű lévén, hozzá külön ajánlásom is volt Aleppóból, s így nála is laktam.”

(Uo.)

28. Arabeszk egy bagdadi épületen

„Bagdad városát szeptember 4-én hagytam el, s európai öltözékben, lóháton egy karavánhoz csatlakoztam, s Kermánsah felé utaztam... Hamadán városán át 1820. október 14-én megérkeztem Teheránba, Perzsia mai fővárosába.”

(Uo.)

29. Teherán. A Gulisztán („Rózsakert”) palota egyik épületrésze

„November 3-án levelet írtam Mr. Henry Willock követnek... Henry és George Willock uraknak végtelen hálával tartozom. Szívességük folytán négy hónapig időzhettem Perzsia fővárosában.”

(Uo.)

30. Perzsa pénzek, perzsa személyek és írásgyakorlatok (Egykorú metszet)

„megismerkedtem nyelvtanilag a perzsával, s kissé angol tudásomat is fejlesztettem, áttanulmányoztam néhány célomra szolgáló értekezést, s megvizsgáltam több régi pénzdarabot a Parthus dinasztia idejéből.”

(Uo.)

31. Rézdomborítású térkép a tudós útjának főbb állomásaival (Zombori Béla alkotása a budapesti Körösi Csoma Sándor Gimnáziumban)

„...azon fáklyánál fogva, melyet Németországban gyűjtöttem volt meg, elindultam nemzetem eredete felkeresésére. — Az ég megáldotta lépéseimet. Több rendbéli sor hegyeket, nagy vizeket, tengereket és míveletlen nemzetekeket, egészségemnek legkisebb változása nélkül, sehol semmi veszedelmet nem szenvedvén, már meghaladtam... és rövid idő alatt megbizonyíthatom, hogy nem helytelen fundamentumon épült az én meggyőződésem.”

(Körösi Csoma Sándor levele Teheránból Nagyenyedre.
1820. december 21.)

32. Ázsiai karavánzállás a múlt században (Egykorú metszet)

„Mikor Teheránt elhagytam, egyben európai öltözékemet is levettem, perzsát öltöttem fel... s ettől fogva örménynek mondtam magam... április 18-án megérkeztem Meshedbe, Horasszában. A szomszédos tartományok háborús zavargásai miatt azonban csak október 20-án folytathattam tovább utamat innen némi biztonságban.”

(Körösi Csoma Sándor jelentése. 1825. január 28.)

33. Buharai mecset a múlt században (Egykorú metszet)

„...s november 18-án meg is érkeztem szerencsésen Buharába... megfélemlítve azonban — gyakran eltűzött — híresztelés által, amely nagyszámú orosz hadsereg közeledtéről szólt, ötnapi ott-tartózkodás után elhagytam Buharát, ahol a telet szándékoztam különben tölteni.”

(Uo.)

34. Kabul látképe a múlt században (Egykorú metszet)

„s egy karavánnal Balhon át Hulmba mentem, s onnan a Bámiján-hágón át 1822. január 6-án megérkeztem Kabulba. Mivel azonban ez a helység nem esett a célom felé vezető útba,... s alkalom is adódott, hogy egy karavánnal biztonságban továbbutazzam, elhagytam Kabult január 19-én, s Pesavar felé vettem utamat.”

(Uo.)

35. A Haibár (Khaibár)-szoros

„...Dakka helységeinél találkoztam két francia úrral,... akiket később Lahorig kísértem, mivelhogy az évszak nem volt alkalmas arra, hogy egyenesen Kasmírba menjek s átkeljek a hegyeken Tibetbe.”

(Uo.)

36. Amritsár. Az Arany templom

„1822. március 11-én érkeztünk meg Lahorba s ugyane hónap 23-án továbbutaztam innen, és Amritsár...”

(Uo.)

37. A kasmíri Szingar, a Nagymogul XVIII. századi függőkertjeivel

„... s Dzsammu érintésével április 17-én jutottam Kasmírba, ahol május 9-ig kedvező időszak beálltára s alkalmas útítársakra várakoztam.”

(Uo.)

38. Kasmíri mohamedán gyermekek

„Ekkor elhagytam ezt a tartományt.”

(Uo.)

39. Szrinagar a Dzshelam folyóval

„S még mindig ment...

40. Szónamarg, az utolsó kasmíri település Kőrösi Csoma útvonalán

és óriásra nőtt...

41. A Zodzsi-hágó (Zodzsi-la) részlete

égő zarándok, vakmerő apostol...

42. A Zodzsi-hágó, amely Kasmír keleti határán visz át a Drász völgyébe

Míg elnyelte a magasság s a csend...

43. Himalája-részlet a Lámajuru – Zangla útvonalon

Himalája...

44. A lámajurui kolostor Drász és Leh között

a roppant kőkolostor..."

(Áprily Lajos: A zarándok)

45. Leh látképe, háttérben a királyi palotával

„...négy másik személy társaságában június 9-én megérkeztem Lehbe, Lak tartomány székhelyére.”

(Kőrösi Csoma Sándor jelentése. 1825. január 28.)

46. Árpa nyomtatása az Indus völgyében, Leh közelében

„Itt azonban meggyőződtem arról, hogy a Járkendba vívő út nagyon nehéz, költséges s keresztényre nézve veszélyes. Huszonöt napi ott-tartózkodás után elhatároztam, hogy visszatérek Lahorba.”

(Uo.)

47. Feliratos kő Csoma útvonalán tibeti vallásos szöveggel („On mani padme hum”: „Ó, drágakő a lótsuszvirágban!”)

„Visszafelé tartva, Kasmír határához közel jártam, mikor 1822. július 16-án kellemes meglepetésemre Mr. Moorcrofttal találkoztam a Himbabsz folyónál.”

(Uo.)

48. Csörten (ereklyetartó építmény) Leh közelében

„... megismertettem őt körülményeimmel és terveimmel, elkísértem őt vissza Lehbe, ahová augusztus 26-án érkeztünk meg.”

(Uo.)

49. Életkerék az *Alphabetum Tibetanum*-ból

„Mr. Moorcroft ide adta nekem átolvasásra az *Alphabetum Tibetanum* nagy kötetét, amelyben sok mindent találtam Tibetről és a tibeti irodalomról...”

(Uo.)

50. Georgi, olasz szerzetes munkája (Róma, 1762.)

„... s föltámadt bennem a vágy, hogy ennek a különös nyelvnek a szerkezetével megismerkedjem.”

(Uo.)

51. Tibeti kéziratok

„Mr. Moorcroftnak [Lehből Kasmírba] indulásakor ...kértem őt, engedné meg, hogy [útitársával] Mr. Trebeckkel maradhassak, aki szerzett számomra egy értelmes személyt oktatómul és beszélgető társamul; az illető egyaránt ismerte a tibeti és a perzsa nyelvet, s az ő segítségével jelentősen behatolhattam a tibeti ismeretekbe.”

(Uo.)

52. Kasmír. Lakóbárák a Dzshelam folyón Szrinagarnál

„Trebeckkel... visszatértem... [Lehből Kasmírba..]”

(Uo.)

53. Szerzetes szobra az egyik ladaki (nyugat-tibeti) kolostorban

„...a tél folyamán, számba véve amit addig a tibeti nyelvből olvastam és tanultam, szerettem volna... nyelvtanilag is megtanulni azt annyira, hogy behatolhassak ama számos és fölöttébb érdekes kötetek tartalmába, amelyek minden nagyobb kolostorban megtalálhatók.

Mr. Moorcroft... hozzájárulását adta, mindennapi szükségleteimhez pénzzel látott el, s engedélyezte, hogy Ladakba visszatérjek.”

(Uo.)

54. Leh, a királyi vár

„Ladakba való visszatértem után 1823. június 1-én érkeztem meg Leh városába, átadtam Mr. Moorcroft... leveleit és ajándékait a kalonnak. Ez a főminiszter ajánlólevelet adott a zanglai lámához, útlevelel látott el, s mintegy nyolc font teával kedveskedett.”

(Uo.)

55. Zangla, a faluval és a kolostorral

„Lehből délnyugatnak tartva, kilenced napra értem Zanglába...”

(Uo.)

56. A zanglai kolostor közelről

„s 1823. június 20-tól 1824. október 22-ig Zanszkárban (Ladak legdélnyugatiabb részében) tartózkodtam, ahol a láma segítségével a tibeti irodalmat tanulmányoztam.”

(Uo.)

57. Könyvborító a zanglai kolostorból (fafaragás)

„Zanszkári időzésem folyamán ezen értelmes ember hathatós segítségével megtanultam nyelvtanilag is a nyelvet, s megismerkedtem számos irodalmi kincssel, abból a háromszázhusz nagy nyomtatott kötetből, amelyek a tibeti tudományosság és vallás alapját alkotják.”

(Uo.)

58. *Tibeti kézirat Kőrösi Csoma hagyatékából, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Keleti Gyűjteményében*

„Valamennyi az indiai szanszkritből vétetett, s fordítottatott le tibetire. E hatalmas művek és tanulmányok tartalmát lemásoltattam. Minden munka, vagy értekezés szanszkrit és tibeti címmel kezdődik, s a szerző, vagy a fordító nevével s azon hely megnevezésével zárul, ahol a szerző írta, illetve ahol a fordítás készült.”

(Uo.)

59. *A tudós láma oktatója Kőrösi Csomát (Antal Károly domborműve. 1942.)*

„A töretlen kitartású és a tudományokban felmutatott éleselméjűségében a kitárult égbolthoz hasonló római Szkander bég (Kőrösi Csoma Sándor) a keleti égtáj nagy óceánjától a jázminvirág pompájában ékes Felső-Tibetig nem egyedüli önös érdeke, hanem minden ember üdve végett a Tan felkutatásán fáradozván, alighogy Zanglába érkezett, az ima ereje által tudomást szerzett rólam,... a buddhista diskurzusokra vonatkozó kérdéseit kérlelő szóval és becses ajándékokkal kísérvé küldte el nekem.”

(Szangye Puncog láma bejegyzése A tanrendszerek tengerére behatoló hajó című kéziratban tibeti mű végén. 1824.)

60. *A zanglai kolostor*

„Én nem csupán nyelvész vagyok, — azért tanultam meg annyi nyelvet, hogy megismerkedjem a szépirodalommal, hogy bejussak régmúlt korok érdekes tárgyakkal teli tárházába, s hogy hasznos ismereteket szerezhsek, otthonosan érezzem magam minden korszakban...”

(Kőrösi Csoma beszámolója. 1825. május 5.)

61. *Kunga Csöleg láma arcképe (Egykorú selyemfestés)*

„Kunga Csöleg láma, a nagytudású híres bölcs...”

62. *Dzongkul Gonpa — vagyis a dzongkuli kolostor*

...többször is eljött Dzongkul Gonpából,... hogy Szkander béget meglátogassa.”

(Tszan Raptan, zanglai öreg emlékezése, Baktay Ervin lejegyzésében. 1928.)

63. Az idézett mű címe és első mondata Kunga Csöleg tollából

„Íratott Naro Phugmo nagy barlangjában, a zanszkári Dzongkulban a tisztá lelki Kunga Csöleg által, feleletképpen az európai Szkander bégnek’. — Részlet a Buddha tanításának rövid összefoglalása című kéziratos kötetből.

64. Árpaföldek Zanszkár tartományban

„Mivel nem lett volna hasznos számomra tovább is ott maradni abban a tartományban, eljöttem onnan, miután megegyeztem a lámával, hogy 1824–25 telét vele töltem Szultánpurban, hogy gyűjtött anyagomat egy tibeti-angol szótárrá rendezhessem.”

(Kőrösi Csoma Sándor jelentése, 1825. január 28.)

65. Zanszkári falusi ház udvara

„A lámát azonban egynémely dolgai visszatartották, s így még néhány napig Zanszkárban kellett maradnom.”

(Uo.)

66. Kötélhíd a Zanszkár folyón

„Mivel azonban a tél napról napra közeledett, a láma tanácsa szerint neki indultam egyedül...”

67. A Penszi-la vagyis a Penszi-hágó

...hogy átjussak a havasokon, mielőtt a szorost netán eltorlaszolná a sűrű hóesés.”

(Uo.)

68. Szultánpur, a rádza palotája

„Minden baj nélkül érkeztem meg Szultánpurba, Kulu tartományba...”

69. Kulu-völgy

...s onnan Mandi...

70. Jaktrágyagyűjtő tibeti

...Szukét és Belaszpór érintésével...

71. Régi ház Kulu tartományban

...múlt év november 26-án megérkeztem Szabáthuba...

Megérkezésemkor bizakodtam, hogy a láma legfeljebb tíz nap múlva követni fog. De nem jött, s így jelenleg nem is remélhetem, hogy megérkezésk, mivel a Himalája szorosa már el van zárva előtte."

(Uo.)

72. Térkép Kőröcsi Csoma Sándor útjáról

„Mikor először léptem Brit-India földjére... úgy hittem, hogy nevem, célom s elkötelezettségem a tibeti irodalom kutatására jól ismertek Mr. Moorcroft ajánlásai folytán... aki írt felőlem és ajánlott engem a kalkuttai Ázsiai Társaság titkárának... Ha a Társaság céljával tűzné ki e „terra incognita” térképének földerdítését — boldog lennék, ha szolgálatára lehetnék kutatásaim első eredményeivel.”

(Uo.)

73. Egy tibeti kolostor belseje az életkerékkel

„Már első ismerkedésemkor e nyelvvel föltettem magamban, hogy összedek mindent, ami szükséges lehet egy nyelvtan és egy szótár elkészítéséhez s a tibeti tudományosság átfogó ismertetéséhez... A perzsa nyelv segítségével megtanultam már annyit a tibetiből, hogy gondolataimat közölni tudtam a lámával s igénybe vehettem segítségét vállalkozásomhoz.”

(Uo.)

74. Részlet A számítások tankönyve című kéziratos műből

„Ezt az orvoslási és számítási rövid összefoglaló tanulmányt... az európai Szkendher bhig [Kőröcsi Csoma Sándor] kívánsága szerint Szangye Puncog zanglai szerzetes állította össze rövid idő alatt.” — A számítások tankönyve című tibeti kéziratos könyv záradéka.

75. *Tibeti kéziratok a tudós hagyatékából az Akadémia Keleti Gyűjteményében*

„A K a n d s u r 98 kötet, külön mutatókkal, minden kötet két láb hosszú és nyolc hüvelyk széles, a levelek mindkét oldalán hét-hét sor van, nagybetűs írásmóddal, s minden kötetben – átlagot számítva – több mint 300 levél foglaltatik...

A T a n d s u r 224 kötetből áll, az egész 76 409 levélre terjed.”

(Kőrösi Csoma Sándor beszámolója. 1825. május 5.)

76. *A régi főváros, Kalkutta*

A kormányzósági palota Kalkuttában – „...kívánatosnak látszik, hogy meg-
ragadjuk ezt az alkalmat, hogy a tibeti nyelvnek egy jó nyelvtanához és szó-
tárához jussunk, továbbá néhány történelmi értekezés fordításához is, ami-
lyeneket Mr. de Kőrös összegyűjtött; szolgálatainak igénybevétele pedig
legcélszerűbben kétségteljesen az Ázsiai Társaság közbenjárásával történhet-
nék.”

(A. Stirling kormánytitkár levele az Ázsiai Társaság titkárához.
1825. július 29.)

77. *Kőrösi Csoma Sándor jakhátan (Medgyessy Ferenc domborműve. 1942.)*

„...Szabáthuból Zanszkár felé vevém utamat... erősen óhajtottam, hogy mi-
előbb megtudjam a lámának hajlandóságát egy új szerződés megkötése
iránt...”

(Kőrösi Csoma Sándor levele Kennedy századosnak, Szabáthu katonai
parancsnokának, a Phuktal melletti Tethából. 1825. október 16.)

*jak-hátán
pénnélkül*

*hegy-hátán
apanyánélkül*

*nap-hátán
imamalomnélkül*

*ég hátán
egyszál magamnélkül*

és egyre magasabban

(Marsali László: Kőrösi Csoma Sándor. 1970.)

78. Kötélhíd a Zanszkár folyón

„Midőn június 6-án Szabáthut elhagytam, még nem döntöttem el, hogy... melyik utat válasszam: a Kulunak vagy a Baséhrnak vezetőt-e... Mivelhogy nem tudtam szert tenni ebben a tartományban értelmes emberre tibeti nyelvtanuláshoz, elhagytam Baséhrt s Pitin és Lahulon át Zanszkárba utaztam.”

(Uo.)

79. Látkép a phuktali völgyről

A phuktali völgy torkolata. — „Megérkeztem Zanszkárba, Tethába, a láma falujába augusztus 12-én. Ő akkor távol volt Tibet pusztáin bizonyos üzleti ügyekben. Vártam mindennap visszatértét. Szeptember 26-án jött meg. Ekkor megegyeztem vele tervezett munkám befejezésére.”

(Uo.)

80. A phuktali kolostor

„Ő kötelezte magát, hogy velem fog lakni és dolgozni november 10-től a jövő év nyári napfordulójáig a phuktali kolostorban, egy lakóhelyiségben, amely az ő családjának tulajdona.”

(Uo.)

81. A phuktali kolostor, előtérben csörtenekkel

„Számot vettem várható kiadásaimmal. A pénz, ami most velem van, úgy vélem, elég lesz Szabáthuba való visszatértemig, amit a jövő év októberére tervezek.”

(Uo.)

82. Kilátás a phuktali kolostorból

„Nem voltam oly szerencsés e helyre való visszaérkeztem után, mint ahogy azt reményltem... a láma csak néhány hónapig maradt velem, s nem tudtam találni mást, aki céljaimban segítsen.”

(Kőrösi Csoma Sándor levele a kalkuttai Ázsiai Társaság titkárnak.
1826. augusztus 21.)

83. Kőrösi Csoma Sándor phuktali cellájának Baktay Ervin által 1928-ban készítettett emléktáblája (1983-as felvétel)

„Ha jelenleg nem tudnék minden tekintetben eleget tenni kötelezettségemnek... legalább a nyelvtan elkészül, s oly áttekintést ad Tibet nyelvéről és irodalmáról, amely elégséges lesz arra, hogy a jövőkor tudósait rábírja, hogy rászánják magukat az ázsiai irodalom ezen ágának tanulmányozására.”

(Uo.)

84. Tibeti díszírás a Nyelvtan függelékében

*„... megcsalatkoztam szándékom végrehajtásában azon láma restsége és hanyagsága folytán, akinek kedvéért oda visszatértem. Nem tudtam befejezni tervezett munkámat úgy, ahogy szándékoztam s ahogy megígértem.
... A szótár nagyon terjedelmes: eddig csak tibeti nyelven van meg, jó kézírással, kis méretű, finom, nagybetűs írásnemben, ábécérend szerint elrendezve. Még nem volt érkezésem, hogy minden szó jelentését megadjam angolul.”*

(Kőrösi Csoma Sándor levele Kennedy századosnak. 1827. január 18.)

85. Imamalmok egy lámáiista (az északi buddhizmust követő) kolostorban

„...kérem... a kormány engedelmét, hogy jövő novemberben Kalkuttába mehessek írásaim kiadása végett, vagy ha a kormányzat kalkuttai utamat kösőbbre halasztaná... kérem, engedélyezzenek még három évet kutatnom Felső-Baséhrban, ahol a tibeti nyelvet beszélik.”

(Kőrösi Csoma Sándor levele Kennedy századosnak. 1827. május 5.)

86. Kőrösi Csoma lakása Kanamban (Sven Hedin rajza)

„Annak a szobának a küszöbén állunk, amelyben a magyar nyelvész, az erdélyi Kőrösi Csoma Sándor élete három évét töltötte el, emberföltti kitartással s a tudományért való önmegtágadás legszebb példájával.”

(Sven Hedin svéd utazó följegyzése. 1907.)

87. Jangpur, az öreg kanami (Sven Hedin rajza)

„– Emlékszel az európai lámára, aki itt élt? – ...apám gyakran beszélt róla s azt mondta, hogy több évig a kolostorban élt, éppúgy öltözve, mint a mi lámáink, akik rendtársuknak tekintették őt.

– Emlékszel a nevére, Jangpur?

– Igen, Ganderbek volt a neve.

– Mivel foglalatostkodott ez a Ganderbek?
– Azt én nem tudom, de emlékszem gyerekkoromból, hogy mindenki csak
jót beszélt felőle s nagyon tisztelték.”

(Uo.)

88. Sven Hedin, svéd utazó, tibeti öltözékben

„Este ezt írtam naplómba – olvassuk Sven Hedin svéd utazónál —: Ez a
Ganderbek név nem lehet más, mint Iskander Bek, amely néven Nagy Sán-
dort ismerik Nyugat-Ázsiában, s minthogy történetesen Csoma keresztneve
is Sándor volt,... Alexander, Sekunder, Iskender, Iskander, Gander, Isken-
der Bek minden bizonnyal Csoma »álneve« volt Ázsiában.”

(Uo.)

89. Sven Hedin rajza Csoma kanami cellájáról

„Két durva pad és egy pár még kezdetlegesebb szék volt kis tanyájának
minden bútorzata...”

A kanami telek jelentéktelenné törpülnek a tél szigorúságához képest a
zanglai kolostor környékén, amelyben Mr. Csoma egy egész évet töltött.
Ott ült ő, birkabőr bundába burkolózva, összefont karokkal, s ebben a
helyzetben reggeltől estig olvasott, tanult, tűz nélkül, vagy világítás nélkül
az alkony beállta után, a padlón aludt...”

(Dr. G. Gerard följegyzése. 1829.)

90. Kőrösi Csoma mint bodhiszattva (a buddhizmus szentje) (Csorba Géza alkotása. 1933.)

„A hideg olyan erős volt, hogy kínos volt elhúzni kezeit a gyapjas védő-
burok alól, amikor lapozni akart... ő olyan helyzetben, amely a legtöbb em-
bert kétségbeesésbe űzte volna, negyvenezer tibeti szót gyűjtött össze és
rendezett el. Már csaknem befejezte Szótárát, a műszógyűjtemény is igen
előrehaladt, és mind a kettő egyedülálló szorgalomról és tanulmányokról
tanúskodik.”

(Uo.)

91. Vitorlás a Gangeszen

„A tibeti nyelv nyolc évi tanulmányozása után 1831-ben... Csoma vissza-
tért Indiába.”

(W.W. Hunter emlékcikke. 1885.)

*„Az utat én akartam,
mert engem akart az út...”*

(Magyarai Lajos: Csoma Sándor naplója)

92. *Vallásos hindu körmenet*

*„Csörgőt ráz, csörgőt, csörgővel hívogat:
földből, ölből, házból kicsalogat,
csörgőt ráz, kolompot, harangot,
meleg testembe rejtette a hangot,
csal át az erdőn, úton, át az árkon,
forrást buzogtat a láthatáron,
csöergeti bennem, csörgeti magamban...”*

93. *Delhi. A Kutab Minar*

„elérsz valahová...”

94. *Kapu a csomakőrösi szülőház helyén*

jössz valahonnan – ...

95. *Agra. A Tádzs Mahal*

még egy lépést, mert születéltél...

96. *Régi székelly ház Csomakőrösön*

valaki küldött...

97. *Hindu vándorénekes*

még egy lépést...

98. *Benáresz. A Gangesz-part*

*mert aki küldött,
bízva küldött...*

99. *Szárnáth. Arany Buddha a vallásalapító szülőhelyén*

*még egy lépést, mert járn tudsz,
hát muszáj menni...*

100. *Alvó zárándok*

*százezer lépést, mert nem hisz
az utadban senki...*

101. *Kilátás a Padam melletti kolostorból*

Addig a városig, addig a hegylángig...

102. *Írásos kövek tibeti vallásos szövegekkel*

Születéstől halálig...

(Magyari Lajos: Csoma Sándor naplója)

103. *Kalkutta, Park Street 1.*

*„Megérkezett Csoma de Kőrös, Erdély fia, Kalkuttába, kit a nyugtalan tud-
nivágyás s élénk kívánság arra birtak, hogy a magyar nemzet tőkáját [tör-
zset] fölkeresse, s a régi ázsiai nemzeti költözőkódések útján nyomára akad-
jon nemzete hajdani korának ... Kőrösi Csoma úr, ki szegény állapotban ér-
kezett ide, s a Társaság fizetésbe vette, szándékozik tibeti grammatikát és
szótárt kiadni. — Az Ázsiai Társaság székháza.*

104. *Kőrösi Csoma Sándor bronzszobra a kalkuttai Ázsiai Társaság székházá-
ban (Holló Barnabás. 1910.)*

*„Mr. Csoma de Kőrös kifejezte a Társaságnak teljes készségét, hogy elvállal-
ja a nyomdai munkálatok s a nyomdai levonatok ellenőrzését, ha a nyomta-
tás azonnal elkezdődik, hogy ne kényszerüljön ez év végénél tovább Kal-
kuttában maradni... a Társaság bízik benne, hogy az Alelnök úr önméltósága
az ügyet nemzeti érdekűnek tekinti...”*

(Az Ázsiai Társaság titkárának levele Swinton kormánytitkárhoz.
1833. január 30.)

105. *A tudós fehér márványszobra a Magyar Tudományos Akadémiában
(Holló Barnabás alkotása. 1909.)*

*„A Magyar Tudós Társaság IV-dik nagygyűléséből: Foly e nagygyűlés... no-
vember 2 — 15-ikéig 1833-ban.*

...levelező taggá választatott...

A honiak közül:

*... Kőrösi Csoma Sándor, most Kalkuttában.” — Szobra a Magyar Tudomá-
nyos Akadémia Székházában.*

106. Részlet a tibeti-angol szótárból (1834.)

„A tibeti szótár, amelyet a tudós világ most kézhez kap, megjelenését a brit-indiai kormány bőkezűségének és pártfogásának köszönheti... A szerző nagymértékben le van kötelezve e nemzet számos férfjának nagylelkű segítségéért... s nyilvánosan is köszönetet mond... A közönséget pedig szeretné megnyugtatni afelől, hogy őt egyetlen kormány sem küldte politikai értesülések szerzéséért.”

(A Szótár előszavából)

107. Kőrösi Csoma Sándor arcképe (Ismeretlen művész festménye a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában)

„...de nem számíthatja magát azon tehetős európai urak sorába sem, akik... kényükre s kíváncsiságból utaznak; ő csupán szegény tudós, aki vágyott látni Ázsia különböző országait, a régi korok annyi emlékezetes eseményének színhelyét, meg akarta figyelni a különféle népek szokásait, meg akarta tanulni nyelvüket, abban a reményben, hogy a világ majd egykoron hasznát látja eredményeinek. Ilyen volt hát az a férfi, aki zarándokútján mások kegyeitől függött, hogy megélhessen.”

(Uo.)

108. A tibeti-angol szótár második kiadásának címlapja (Új-Delhi. 1973.)

„...egy századév múltán is el kellett ismerni, hogy senkinek sem sikerült azóta sem többet, sem jobbat nyújtania.” (Giuseppe Tucci) — A Szótár 1973. évi második kiadásának címlapja.

109. A tibeti nyelvtan belső címlapja

„Hasonló pályát futott be másik nagy műve, tibeti nyelvtana, amelyet 1939-ben Kínában adtak ki újból, s harmadszorra a tudós születésének 200. évfordulójára hazánkban lát napvilágot.”

110. Kőrösi Csoma Sándor levele. Döbrentei Gábor arcképe a Magyar Tudományos Akadémia székházában

„Döbrentei Gábornak, a Magyar Tudós Társaság titkárnak, Pesten.
Igen jeles férfiú!

...Amint nagy megtiszteltetésnek vettem a magyarok bőkezűségéből ide küldött pénzt, éppen olyan fájdalommal érintett az, hogy különösképpen hazánkat illetően ezidáig semmit sem tettem. Nehogy úgy tűnjék hát, hogy irántam való várankozástok hiábavaló, jónak láttam, hogy a nekem küldött

pénzből 200 aranyat visszaküldjek, úgy gondolván, hogy jobban felhasználhatja azt a Tudós Társaság."

(Kőrösi Csoma Sándor levele Kalkuttából Döbrentei Gáborhoz.
1835. július 18.)

111. *A Mahavyutpatti* („A Nagy kifejtés”, „Nagy szómagyarázat”) első része (Kalkutta. 1910.)

Harmadik fő műve, a buddhizmus szakkifejezéseinek szanszkrit-ibeti-angol szótára, halála után jelent meg.

„Gyakran láttam őt kalkuttai időzésem alatt... magában mosolyogva eszméinek folyamatán, hallgatagon, mint azok a bráhmaṇok, akik a Társaság alkalmazásában írótlábljuk fölé hajolva szanszkrit szövegeket másolnak. Jóllehet sajtósági eszmék befolyása alatt, mégis véghezvitte azt a fáradtságos feladatot, amely dicsőségét jelenti."

(Théodore M. Pavie visszaemlékezése. 1847.)

112. *„Élet után rajzolta Schoefft."* Könyvomat az eredeti rajzról

Egyetlen hiteles arcképét a pesti Schoefft Ágoston készítette 1841–1842 tájt.

„Én igen barátságos viszonyban valék vele, midőn Kalkuttában tartózkodtam... gyakran oly kellemes beszédbe vegyülék vele, ha hazánkról s a magyarok eredetéről vitakoztunk, hogy sokszor esteli tíz órán túl múltam nála. Félttem azonban őt, hogy Magyarországra nem tér vissza többé, mivel ő már körülbelül ötvenéves, s még tíz esztendeig szándékozik itt maradni, hogy az ő iratokból amit lehet, mindent kiforgasson..."

(Schoefft Ágoston levele Indiából. 1842. március 16.)

113. *Kőrösi Csoma Sándor* (Csorba Géza szobra a budapesti Kína Múzeum kertjében)

„Mivel egy időre elhagyni készülök Kalkuttát, hogy amennyiben lehetséges, körutat tegyek Közép-Ázsiában, kérem fogadja el ezt az emlékiratot és őrizze meg... arra az esetre, ha a tervbe vett utazásom közben elhaláloznék, és mert őszintén kívánom ennek a nemes intézménynek a virulását, engedelmet kérek, hogy kormány-értékpapírjaimat, valamint a most magammal vinni szándékolt könyveimet és egyéb holmimat az Ázsiai Társaság rendelkezésére hagyományozzam."

(Kőrösi Csoma levele az Ázsiai Társaság titkárának. 1842. február 9.)

114. Tibeti kéziratok Kőrösi Csoma hagyatékából a Magyar Tudományos Akadémia Keleti Gyűjteményében

„A titkár utasítást kapott, hogy közölje Mr. Csomával a Társaság készségét, hogy a rábízott letétet az ő javára elfogadja,... kifejezve legjobb kívánságait jólétére és épségben való visszatérésére nézve vállalkozó szellemű expedíciójáról, melyet Bhutánba és Tatárországba kíván tenni.”

(Az Ázsiai Társaság határozata.)

115. Dardsiling látképe

„Nagy sajnálattal jelentem, hogy Csoma de Kőrös, a magyar utazó és tibeti tudós, ezen a helyen folyó hó 11-én elhunyt... Az útközben kapott láznak esett áldozatul...

A múlt hó 24-én érkezett ide, hogy a szikkimi rádza székhelyére, majd onnan Lhászába menjen, célja lévén hozzáférkezni a tibeti irodalom kincses-házához.”

(Archibald Campbell jelentése. 1842 áprilisa.)

116. Dardsiling látképe a kolostorral

„Dardsiling 7–8000 lábnyira fekszik a tenger színe fölött és Csoma — kinek emléke itt tisztelőben él — keresve sem találhatott volna magának szebb nyugvóhelyet Indiában vagy bárhol is — Irja Lóczy Lajos 1878 márciusában, — A mi Erdélyünk szűk völgyei terülnek el lábainál, — a legjobb narancsok hazája itt van Sikkimben, — földünk hegy-óriásai néznek alá hantjára, a Kincsincunga [Kancsendzöngä] és Mount Everest láthatók innen oly fölséges látképben, melyet a költő képzelete föl nem ér.”

(Lóczy Lajos levele Herman Ottónak. 1878 márciusa.)

117. A dardsilingi sír

Itt nyugszik
Kőrösi Csoma Sándor
Magyarország szülőtte,
ki nyelvészeti kutatások végett
keletre jött
s évek folyamán, amelyeket olyan nélkülözések
között töltött,
minőket ember ritkán szenved el,
és a tudomány ügyében végzett kitartó
munkálkodása után
elkészítette a tibeti nyelv szótárát és nyelvtanát,
Ez az ő legkülönb és igazi emlékműve.

118. A Széchenyi-ereklve a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának
Kézirattárában

„Egy szegény, árva magyar, pénz és taps nélkül, de elszánt, kitarító hazafiságtól lelkesítve — Körösi Csoma Sándor — bölcsőjét kereste a magyarnak és végre összeroskadt fáradalmai alatt. Távol a hazától alussza örök álmát, de él minden jobb magyarnak lelkében. Az itt ábrázolt sírkő nyugszik hamvain. Britt Társaság emelte tudományos érdemeiért. Nem magas helyzet, nem kincs a nemzetek véd-őre, hanem törhetlen honszeretet, zarándoki önmegtágadás és vasakarat. Vegyetek példát hazánk nagyjai és gazdagjai egy árva fiún, és legyetek hű magyarok tettel, nem pusztá szóval, áldozati készséggel és nem olcsó fitogtatással.” — Széchenyi István.

(Döbling. 1859. augusztus 26.)

119. V É G E

120.

